WIELKIE TEMATY KULTURY W LITERATURACH SŁOWIAŃSKICH
Slavica Wratislaviensia CLV • Wrocław 2012 • AUWr No 3436

WALENTYNA SOBOL
Uniwersytet Warszawski, Polska
wsobol@uw.edu.pl

Сон в українській бароковій літературі

Кожний чоловік у сні або в гарячці є до певної міри поет
Іван Франко[1]

За словами Юрія Лотмана, сон — це семіотичне вікно[2]. За словами ученого, архаїчна людина володіла значно більшою культурою снів, краще їх запам'ятовувала, а шаманська культура володіла технікою управління снами, не говорячи вже про системи переказів та інтерпретацій сонних сюжетів. А переказ у культурі сну (і тут Лотман покликається на розвідки Павла Флоренського) відіграє величезну роль, тому що він „доорганізовує систему сновидінь, зокрема, надаючи їм часову лінійну композицію"[3]. Називаючи сновидіння повідомленням із прихованого джерела, Лотман апелює до класики, до образу брата-злодія у творі Фрідріха Шіллера *Розбійники* (той повторював формулу Клода Гельвеція „сни від шлунка"). Сам Шіллер вважав, що сон — це голос притлумленого сумління. Давні римляни бачили у снах віщування богів, сучасні фрейдисти — голос притлумленої сексуальності. Якщо все це підсумувати, — розмірковує Лотман, — то ми отримаємо уяву про сховану в таємничих глибинах могутню владу, яка керує людиною. Причому ця влада говорить із людиною такою мовою, зрозуміння якої принципово ви-

[1] І. Франко, *Із секретів поетичної творчості*, Київ 1969, с. 113.

[2] Ю. Лотман, *Сон — семиотическое окно*, [в:] *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*, Санкт-Петербург 2000, с. 123.

[3] Ю. Лотман пише, що ця думка була відкорегована Борисом Успенським у його статті *История и семиотика* (Б. Успенский, *История и семиотика (Восприятие времени как семиотическая проблема)*, Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 831, Тарту 1988, с. 71–72 (*Труды по знаковым системам*, т. 22).

© for this edition by CNS

магає присутності перекладача[4]. Найраніші приклади дають свідчення того, що сонна фантазія спиралася на ті ж самі механізми продукування образів, що й свідома творчість. Послідовність сновидного образу, наголошує Анатолій Макаров, може проявитися лише в емоційному плані. І тоді „логіка думки підміняється в снах туманною і невловимою для розуму логікою емоцій. Відповідно до цього трансформується (аж до цілковитої невпізнанності) і вихідний матеріал відображених у сновидіннях переживань”[5].

Не можна сказати, щоб давньоукраїнське письменство рясніло зображенням сонних фантазій чи сцен. Водночас воно дає матеріал на окрему студію, починаючи від золотого сну князя Святослава (*Слово о полку Ігоревім*) і аж до гротескових сонних візій мандрівних дяків у віршах-ораціях та віршах-травестіях (наприклад, *Великодній сон*[6]). Перспективним видається також вивчення функцій сну в перекладній літературі доби бароко, багатій на сонні візії. На окрему розвідку заслуговує проблема сну в давньоукраїнській поезії, прозі чи, зокрема, драмі. Сонна візія пекла у драмі-мораліте Георгія Кониського *Воскресеніє мертвих* провокує наратора на щире зізнання-самовикриття. Діоктит (з грецької — ‘гнобитель’), скривдивши і допровадивши до смерті Гіпомена (‘того, що терпить’), бачить віщий сон, в якому торжествує скривджений[7]. У тексті програми до написаної у 1705 році трагедокомедії *Владимир* Феофана Прокоповича (в дії четвертій, яві першій) саме крізь призму сну розгортається мотив пекла: „Владимир синам своїм сон повіствуєт: в нем же наважденієм диявольським от различних видов устрашися”[8]. У самій же драмі з’являється образ чорної людини, яка спершу водить крізь „дебр пустинну”, але потім виводить князя, який переповнений страхом великим, — до незнаного міста „світлого, злачного”. Символіка такого міста, як нового християнського світу, прозора й виразна:

І аз таковую
радость іміх, но нині інну во мні чую
Ізміну: сон мя нікий устраши до зіла.
Нікиїм черним мужем ізведен от тіла

[4] Ю. Лотман, *Сон — семиотическое окно…*, с. 126.

[5] А. Макаров, *П’ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво*, Київ 1990, с. 65.

[6] *Великодній сон. Вірш-травестія*, [в:] *Українська література XVIII ст.*, Київ 1983, с. 178–181.

[7] Г. Кониський, *Воскресеніє мертвих*, [в:] *Українська література…*, с. 347–348. Проектуючись на знані анекдоди, про національну ментальність Діоктита найяскравіше свідчить не опис пекла, а зізнання.

„Нехай Бог пошлет на различні муки,
Нехай всего лютіє ізоссуть гадюки,
Хоча й принужден буду вся сія терпіти,
Тілько би Гіпомена в славі не видіти” (Г. Кониський, *Воскресеніє мертвих*, с. 348).

[8] О.В. Машанич, *Примітки до драми Ф. Прокоповича „Владимир”*, [в:] *Українська література…*, с. 668.

© for this edition by CNS

Мняхся бути і водим сквозі дебр пустинну,
потом вверржен в дол темний, потом же ко іну
Місту, світлу і злачну […] [9]

Сон як знак дороги до християнського світу і праведного життя звучить і в одній із легенд, записаних Петром Могилою. Маємо на думці легенду *Про пустельника*. Символом шляху до християнського благочестя стає сон, який утікає, тобто відсутність самого спання. У ній розповідається про святого пустельника, який назвався „грішний і непотребний раб божий Григорій"[10]. Його силу та святість зміг побачити один із мисливців-севруків тільки тому, що не спав[11]. Святість, як відомо, не є і не може бути очевидною, те, що святе, згідно із твердженням дослідників цього феномена[12], є неосяжною таємницею, яка виходить поза межі людського розуміння.

Частішими, аніж сакральні, є сонні візії пекельного світу. Пекло бачить уві сні інтермедійний персонаж Рицько (*Інтермедія про Максима, Рицька і Дениса)*. Образ барокового пекла — дуже специфічна проблема. У монотонному параді інфернальних проповідей XVII–XVIII століть можна зауважити відмінність між пеклом простолюду та пеклом еліти[13]. Кожному, мовляв, такий страх, який йому належить! *Інтермедія про Максима, Рицька і Дениса* подає ще один промовистий малюнок у бароковій літературі, яка помножує варіанти саме по лінії рай — пекло. Якщо Максимові сняться янголи в небі, святі і сам Господь, то Рицька сон переносить до пекла:

Та я, братоньки, в пеклі бив.
Ой, то-м же там біду терпів!
Чарненьці там по голові
Били мя та по хрептові
Літунове. Та там всього
Видів-єм посполства много;
Суть тамо попи, панове
Та наші побратимове,

[9] Ф. Прокопович, *Владимир*, [в:] *Українська література*..., с. 289.

[10] *Із легенд у записах Петра Могили. Про пустельника*. Переклад з церковнослов'янської мови В.І. Крекотня, [в:] *Українська література*..., с. 428.

[11] „Він бо ж стеріг своїх товаришів, які спали. «Такий-бо звичай севруки мають», — уточнює Петро Могила, розповідаючи, як в Орельській пущі, тобто в лісі над притокою Дніпра Ореллю, заблукали, полюючи, четверо мисливців, зайшли в хатину пустельника. Той не втік від прибульців тільки тому, що назвалися вони християнами. Коли став старець на молитву, а з ним разом прибульці, то озирнувся один із севруків, не втерпівши, і побачив, що «той не на землі стоїть, а на повітрі, руки простягає до неба, а ноги його, вище колін, на повітрі стоять». Коли ж пустельник велів нежданим гостям лягти спати, аби набратися сили перед довгою дорогою (за два дні старець їх вивів з пущі), — бачив і те диво, пустельник цілісіньку ніч «стоячи на повітрі, слізно молився» (*Із легенд у записах Петра Могили. Про пустельника*, с. 427).

[12] Див. R. Otto, *Świętość*, przekł. B. Kupis, Warszawa 1999, c. 8–9.

[13] Див. G. Minois, *Historia piekła*, przeł. A. Dębska, Warszawa 1996, c. 243.

© for this edition by CNS

Суть там і лихії жонки,
    Суть невеликії дітоньки —
Всі горіють аж по уші.
    Біда ж там і моїй души
Била […][14]

Ілюстрацією до цього наративу може бути картина Петра Пауля Рубенса *Останній суд* (близько 1620, Мюнхен, Alte Pinakothek) чи, приміром, пекло в зображенні Фра Ангеліко (близько 1430–1433, Флоренція, Museo di San Marco) із такою самою назвою[15]. Натомість мотив вірша *Лѣкарство розкошником* Кирила Транквіліона Ставровецького проектується на зображення інфернальних сцен у правому крилі полотна Ієроніма Босха *Сад розкоші* (близько 1485, Мадрид, Prado).

Вірші із унікальної за своєю суттю збірки ієромонаха Климентія Зіновієва, про які піде мова у подальшій частині статті, так само кореспондують із мистецтвом як музики[16], так і живопису, бо також, хоча й цілком неповторно, спроможні перекласти думки на мову візуальних образів, які зринають у свідомості рецепієнта. За Лотманом, сновидіння відзначається „полілінгвіальністю: воно занурює нас не в зорові, словесні, музичні та інші простори, а їхнє злиття аналогічне реальному. Це „нереальна реальність"[17]. Актуальним видається розгляд барокової дискурсії сну у її дидактично-моралізаторській настанові, яку презентує *Книга народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця XVII–початку XVIII ст.* Ця фундаментальна збірка вперше побачила світ у перекладі сучасною українською Олександра Шугая з передмовою Валерія Шевчука в 2009 році[18]. Пантелеймон Куліш свого часу наклав на вірші Зіновієва тавро „нескладності й тупості"[19]. Ця несправделива оцінка спростована авторитетними розвідками Василя Доманицького[20], Володимира Перетца[21], Михайла Возняка[22], Вікто-

[14] Я. Гаватович, *Інтермедія про Максима, Рицька і Дениса*, [в:] *Українська література...*, с. 387–388.

[15] Фрагментами цих праць ілюстрована книжка: G. Minois, *op. cit.*

[16] К. Зіновіїв написав до своїх віршів кілька мелодій.

[17] Ю. Лотман, *Сон — семиотическое окно...*, с. 123–125.

[18] Попереднє академічне видання творів К. Зіновієва, упорядковане І. Чепігою та В. Колосовою, побачило світ у 1971 р. у видавництві „Наукова думка" (Київ).

[19] П. Кулиш, *Климентий, украинский стихотворец времен гетмана Мазепы*, „Основа", 1861, січень, с. 173.

[20] В. Доманицький, *Невідомі вірші єромонаха Климентія, Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 1908, т. LXXXI, с. 51–126.

[21] Саме В. Перетц вперше науково видав спадщину (крім „приповістей") К. Зіновієва, див. *Вірші єромонаха Климентія Зіновієва сина. Видав з передмовою Володимир Перетц*, [в:] *Пам'ятки українсько-руської мови і літератури.* Видала Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка, Львів 1912, т. VII.

[22] М. Возняк, *Чернець Климентій про вагу ремесел у старій Україні*, [в:] *Ювілейний збірник товариства „Зоря"*, Львів 1934.

© for this edition by CNS

рії Колосової[23], Шевчука[24]. Однак поза увагою досі залишаються як приповісті (прислів'я), так і вірші Зіновієва про сон. Вірші про сон перебувають на іншому полюсі від тих його творів, які описують трудівників 72 професій і представляють автора як першого поета, який „оспівав людську працю"[25].

Не знаємо точних дат життя Зіновієва (народився приблизно в 1633–1634 — помер між 1701–1712[26]). Його рукописну збірку у 50-х роках XIX століття в одному із монастирів на Південній Чернігівщині (невідомо, в якому саме!) віднайшов Олександр Шишацький-Ілліч і передав її Кулішу. Рукопис не мав ані початку, ані кінця. Назву рукопису, якою нині послуговуємося, дав перекладач: *Книга народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця XVII–початку XVIII ст*. Датування розлогої рукописної праці також приблизне. Колосова, авторка монографії *Климентій Зіновіїв*, датує її кінцем XVII–початком XVIII століття. Шевчук вносить корективи: перша частина книжки без пізніших додатків, приписаних поетом пізніше, була створена вже упродовж 1683–1684 років, а додатки до неї в 1690-х роках. Крайня верхня дата укладення збірника — 1697 рік, бо ж саме тоді було знищено торські соляні промисли, про які Зіновієв пише як про діючі (*Про соляників-торяників-бурлаків, що солі господарські варять*[27]). Перша частина рукописної книжки має 294 вірші, завершується вона звертанням до читача. За Шевчуком, це „найдавніший поетичний блок". Друга частина — це прецікава добірка українських приповістей (прислів'їв та приказок). Третя частина була дописана безсистемно, до нас дійшло 77 віршів, які поет створив уже після укладення основної частини.

Існують різні версії, де саме навчався Зіновіїв, Колосова та Шевчук, з огляду на добру обізнаність поета з правилами силабічного віршування, вважають, що навчався він у Київській колегії[28]. Водночас нещодавно постала нова гіпотеза: згідно з результатами палеографічного аналізу рукописних текстів поета, який здійснила Мирослава Кулієвич[29], він навчався на Воли-

---

[23] В. Колосова, *Климентій Зіновіїв*, Київ 1964, с. 206.

[24] В. Шевчук, *Климентій Зіновіїв та його книга буття українського народу*, [в:] *Золоте чересло. Книга народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця XVII–початку XVIII ст.*, Київ 2009, с. 5–28.

[25] В. Колосова, *op. cit.*, с. 201.

[26] В. Шевчук, *op. cit.*, с. 8.

[27] *Золоте чересло...*, с. 196–197.

[28] Цікава гіпотеза про час навчання К. Зіновієва. На доказ того, що поет навчався в Києві саме тоді, названо тільки один факт, а саме: ремінісценції в його творах з *Корабля дурнів* німецького поета Себастіана Бранта. Шевчук висуває гіпотезу про те, що Зіновієв міг навчатися в колегії (в майбутньому Києво-Могилянська академія) саме в той час, коли викладав там німець Інокентій Гізель, близький до Петра Могили. Про вплив *Корабля дурнів* Бранта на побудову збірки та заголовки віршів Зіновієва вперше написав Ф. Скляр, який переклав Бранта українською (В. Шевчук, *op. cit.*, с. 11).

[29] М. Кулієвич, *Місце навчання Климентія Зіновієва (за результатами палеграфічного аналізу рукописних текстів)*, [в:] *Ucrainistica*, Збірник наукових праць, гол. редактор та упорядник М. Вербовий, Кривий Ріг 2007, с. 121–125.

© for this edition by CNS

ні, найбільш імовірно в Луцьку. *Книга народних ремесел...*, містить у собі три вірші про сон та двадцять одну приповість, або ж прислів'я, укладених у рукописі автором за алфавітом — „заради найшвидшого пошуку якогось слова, новозібрані і складені, і сюди зведені для усіляких потреб, яких заживають православні в слушних справах"[30]:

> Ах, заснула, не чула — чергу промолола[31], Бувши день, буде і ніч, а бувши ніч, буде й день[32], Варила — не варила, давай їсти, ївши — не їв, ляж спати[33], Виспався, да не вилежався[34], Вимислив і той в гороховинах спати[35], Где не сподіваєшся ночі ночувать, там будеш дві[36], Дав Бог упитись, та не дасть проспатись[37], Кождий свій сон розказує[38], Куди ніч — туди й сон[39], Сонний — як п'яний, а п'яний — як дурний[40], Спати — не воювати[41], Сон змутить, як у руку дасть[42], Спиться — сниться, свінеться — все минеться[43], Сова спить, да кури бачить[44], Хто рано встає — тому Бог дає[45], Хоч око виколь, так темная ніч[46], Як постелеш, так і спатимеш. Як заробиш, так і одбуватимеш[47], За сон і пригоду не імайся[48], Где пиво чуй, так і ночуй[49], Зі сном, як з волом борися, а рано вставать не лінися[50], Коли спить лихо, не буди ж його[51] [...].

Вірші Зіновієва про сон стоять у центрі його моральної науки про різні людські вади: *Про нічні гріхопадіння і про денні* (с. 63–64), *Про оспалих людей, котрі вельми міцно, і багато надміру, і нечутливо сплять, кохаючись дуже у сні великому* (с. 87–88), *Про сни, що спить чоловік* (с. 258). Зміст цих творів повніше розкривається в контексті цілого доробку, в якому несила обійти увагою ключових творів збірки Зіновієва[52].

---

[30] *Золоте чересло...*, с. 267.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, с. 269.
[33] *Ibidem*, с. 270.
[34] *Ibidem*, с. 271.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, с. 272.
[37] *Ibidem*, с. 274.
[38] *Ibidem*, с. 282.
[39] *Ibidem*, с. 283.
[40] *Ibidem*, с. 296.
[41] *Ibidem*, с. 298.
[42] *Ibidem*.
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*, с. 303.
[46] *Ibidem*, с. 304.
[47] *Ibidem*, с. 311.
[48] *Ibidem*, с. 313.
[49] *Ibidem*, с. 314.
[50] *Ibidem*, с. 315.
[51] *Ibidem*. П'ять останніх приповістей Зіновіїв заніс до окремого розділу під назвою *Наука особлива з тих же приповістей. Тут людям молодим положена* (с. 310–316).
[52] Одним із таких є вірш *Про четверочисленну тугу людську (і мою)* (с. 111–112), у назві якого обігрується вислів Книги приповістей Соломонових (XXX, 18): „Три речі дивовижні

© for this edition by CNS

Вірші про сон, хоча й представлені в збірці розрізнено, могли б створити цикл із домінантою ідеї *aurea mediocritas*. У вірші *Про оспалих людей...* автор подає колекцію шкод та прикростей, на які наражається людина, котра „сну збитно заживає”. Найбільша з них та, що надміру міцний сон може перейти в сон вічний, у смерть:

Бо оспалих злодії часто окрадають,
і, крий Боже, трапиться, що доми згоряють.
Сам оспалий може теж у вогні скінчитись,
як не пощастить йому вчасно пробудитись.
Іноді він і жону теж не встерігає, —
та його своїм життям візьме й ошукає […][53].

Сила дидактичних настанов помножується завдяки ремінісценціям[54]:

Я ж, оспалий ледарю, все тобі сприяю:
щоб бадьорий завше був, щиро дораджаю.
Прошу, цю науку ти не бажай відринуть,
А зумій-таки злий сон і лінивство кинуть.
Як не будеш злопригод названих ти знати,
Зможеш потім і мене вдячно пригадати[55].

Цитований вірш про сон — один із найбільших за розміром. У його 44 рядках автор характеризує шість „злопригод”, які можуть спіткати сонливого та лінивого, концепт „сон-лінь” актуалізує багатовіковий пласт усної та писемної спадщини. Ментально найближчим постає *Повчання дітям* Володимира Мономаха. Перегуки з ним надають вольового характеру віршам Зіновієва: *Про явногрішників* (с. 89), *Про тих людей, що не вміють і не хочуть дітей своїх навчати на добрії діла* (с. 89–90), *Про людей, що не дбають біля себе і біля своїх маєтків* (с. 91) та інших. Надміру гострий осудливо-критичний тон вірша *Про оспалих людей..., міцно, і багато надміру, і нечут-*

для мене і чотири, яких я не знаю”. Сам же твір відчитується як его-документ, як поетичний міні-діаріуш. Ми напевно вже ніколи не дізнаємося, кого з недоброзичливців мав на мислі поет, який „не тільки прожив странницьке і страдницьке життя, але й піднявся на подвиг у середині віку свого дати його образ”, коли нарікав:

„Тричисленна річ мені тугу посилає:
Злидні, неміч і гріхи — більше не буває.
Туга трапиться, бува, більше з озлоблiння,
Перепону, ах, мені чинить до спасіння.
На обидчиків моїх, що доймають злюще,
Ти, о Господи, спрямуй око всевидюще,
Відплати їм так, як сам хочеш: чи по-злому,
Чи по-доброму також в прагнені святому” (К. Зіновіїв, *Золоте чересло...*, с. 111).

[53] *Ibidem*, с. 87.

[54] Дослідники справедливо відзначають переповненість творів Зіновієва ремінісценціями: відгук твору Мартина Пашковського *Дії турецькі і змагання козацькі з татарами*, відлуння апокрифічних, біблійних мотивів, переказ популярних у його часі творів на тему *ars moriendi*, псальм, духовних віршів (В. Шевчук, *op. cit.*, с. 16).

[55] К. Зіновіїв, *Золоте чересло...*, с. 88.

© for this edition by CNS

ливо сплять, кохаючись дуже у сні великому, притаманний стилю Зіновієва загалом, а особливо ж у 43 віршах про жінок зокрема, — Шевчук пояснює тим, що автор „не тільки ставив перед собою кодекс християнина того часу, — він вимірював лихочиння так, як вимірювали його тоді в народних масах, тобто улягав іще не писаному моральному кодексу народу”[56]. Зловживання сном (чоловік „надмір сну збитно заживає”) — один із найлютіших гріхів, своєрідна колекція яких представлена у цілому ряді творів, з-поміж яких у першу чергу назвімо: *Про людей, що осуджують людей* (с. 63), *Про людей старих і молодих, що творять плотськії гріхи*, *Про явногрішників*. Цикл *Звідси починаються вірші про злих людей* (с. 62–98) творить картину пекла людських марнот, звичок, пристрастей. Послуговуючись народнопісенною образністю та активізуючи слова й мотив знаної пісні, автор дає настанову, як саме творити гріх, коли не вчинити його несила:

І як хочеш сотворить — більше а чи мало —
втрись, запрись, щоб ані сич, ні сова не знала.
Хмизом, низом, — пісня є знана, — під вербами,
щоб не ляпали ніде люди язиками (с.89).

Оцінка–осуд–настанова — у цьому трикутнику найчастіше думка Зіновієва. Поет не дає, однак, жодного опису снів. Осягнувши та переливши у вірші навдивовижу багатовимірну картину буття трударів[57] України в другій половині XVII століття, не міг не мати сонних візій. І хоча одна із його приповісток каже, що „кожний свій сон розказує”[58], ми, однак, не знайдемо жодного сновидного зразка, навіть у вірші *Про сни, що спить чоловік*, хоча його заголовок багатообіцяючий. Дванадцять рядків твору, повторюючи ідею золотої середини, реалізують барокову засаду, а саме другий[59] елемент у філософії бароко, *coincidentia oppositorum*, тобто єдність протилежностей, яка стосується як оточуючої дійсності, так і мистецтва.

Ти ж, як довгий хочеш вік, чоловіче мати,
висипляйся, та надмір не потрібно спати[60].

---

[56] В. Шевчук, *op. cit.*, с. 19.

[57] Зіновіїв докладно описує і похваляє працю писців книг, друкарів, папірників, інтроліґаторів, музик, співаків, кухарів, лікарів, золотарів, ткачів, бондарів, шаповалів, коновалів, теслів, шевців, кожум’яків, мельників, млинарів, гутників і склярів, дзвонників і конвісарів, ситників, винників, мулярів, копачів колодязів, олійників, воскобійників, калачників, токарів, кравців, кушнірів, ковалів, гафарів, шабельників, стрільників, селітряників, порохівників, сідлярів, гребінників, солодовників, пивоварів, соляників, сагайдачників, будників, линників, рудників, римарів, рогівників, котлярів, гонтарів, мильників, бердників, колісників, дьогтярів, смолярів, цегельників, вапенників, кам’яносічців, свічкарів, міндзарів та ін.

[58] *Золоте чересло...*, с. 282.

[59] Першим новим елементом філософії бароко дослідникии вважають закладення основ новочасного скептицизму (*Barok*, red. S. Żurawski, Warszawa 2008, с. 22).

[60] *Золоте чересло...*, с. 258.

© for this edition by CNS

І, врешті, останній твір про сон — восьмирядковий вірш *Про нічні гріхопадіння і про денні*, побудований на евфемістичному дискурсі. Читач може тільки здогадуватися, які гріхи має на увазі автор. Але важливо, що підставою тієї неуваги, з вини якої чиниться гріх, є таки знову сон, або ж його відсутність:

Про гріхи нічні й денні важне до уваги
    і про тих, що творять їх, власне, з неуваги.
Як не треба нам гріха уночі творити,
    Так, дай Боже, вдень його також не чинити.
Хоч і кажуть, що нічний гріх таки важніший,
    Та і вдень сотворений — теж не буде ліпший.
Ні вночі, ні вдень не дай, Боже, гріх творити —
    Бути у побожності та безгрішно жити[61].

Творів про гріхи та грішників у Зіновієва чимало, а разом взяті вони активізують уяву про місце, куди мають потрапити грішники, тобто пекло. У добу бароко пекло включається „до великого плану оздоровлення людства"[62], воно стає засадничим елементом морального життя. Сфера його мов би конкретизується, зменшується, а межа „стає докладно окресленою: її становить смерть"[63]. Пекло трактується як кінечність не тільки логічна, а й практична, необхідна для моральності. Пекло кваліфікується як „цінна зброя персвазії"[64], що її доречно (а часом ні) застосовують проповідники. У Зіновієва роль такого проповідництва виконують моральні настанови найчастіше в завершальній частині його творів.

Таким чином, вірші Зіновієва відтворюють багатовимірну картину людського буття в його складності, суперечливості, неосяжності. Всесвіт у часи бароко виявився чимось вражаюче великим і незвіданим. Але Зіновіїв зумів його представити через усі знані йому різновиди людської екзистенції осяяної працею: описав понад 70 професій. *В ремесника золотая рука* — в унісон із віршами звучить одна із його приповістей. Як приповісті, так

---

[61] *Ibidem*, с. 63–64. За принципом барокового контрасту попередній вірш *Про терпіння Боже щодо людей грішних: як і для яких душ береже Господь Бог обителі і міста, і села, і всякі християнські житла*, хоча й має в заголовку людей грішних, більше нагадує молитву:

    „У кожному посіллі душа живе святая, —
    Господь заради неї і грішників тримає.
Нема села чи града, обителі якої,
    Де б не було святої душі хоча б одної!
Господь усі посілля для неї зберігає,
Своє довготерпіння для грішних виявляє...
І Ти, Христова Мати, про нас молися пильно
    І про спасіння наше піклуйся неухильно" (с. 63).

[62] G. Minois, *op. cit.*, с. 232.

[63] *Ibidem*.

[64] *Ibidem*, с. 238.

© for this edition by CNS

і вірші занурені в народнопоетичну пісенну стихію: Зіновіїв володів нотною грамотою і додав ноти до кількох пісень. У його віршах про сон багато залишається поза текстом. Мінімальною, якщо не зникомою, є питома вага алогічної або фантастичної образності у його віршах — у них домінує життєва конкретитика. Повнокровнішими, аніж вірші про сон, у книжці Зіновієва є його понад двадцять одна приповість-парабола про сон, в яких через часткове проступає універсальна правда. Найбільш привабливою в його книжці є особистісно-співпереживальна аксіологія огорнутого всевидячим зором світу, в якому — наголошує автор — шкода часу на сон. Поіншому, бо кожен по-своєму, але так само універсально, людське буття відтворив Данило Братковський у збірці *Світ, по частинах розглянутий* (1697 — Краків; 2004 — Луцьк), Лазар Баранович в *Аполлоновій лютні* (Київ — 1671). Взяті разом поетичні книжки Зіновієва, Братковського та Барановича — становлять своєрідне трикнижжя універсуму[65] часів Руїни. Кваліфікуючи сон у цих та інших творах барокової літератури (драмі *Воскресеніє мертвих* Кониського, трагедокомедії *Владимир* Прокоповича, *Інтермедії про Максима, Рицька і Дениса*, у легенді *Про пустельника*, записаній Могилою), бачимо багатоплановість його функцій — остерігати, підказувати, карати, передвіщати, додавати певності та ін. Властиво, це ті чинники, напрацьовані народно-поетичним та літературним досвідом, які згодом ляжуть в основу концепції Карла Густава Юнга про колективне несвідоме, про сон як відбиття індивідуальної підсвідомості, зрештою, його визначень про сон, який оприявнює надзвичайні людські можливості. Бароко стало мов би трампліном до розгону — аж до екзальтованого захоплення снами у романтиків. Від снів вони справді чекали, як наголошує Макаров, „надто багато: відпочинку від буденності, і тихої втіхи, і фантастичних видінь, і знання того, що лежить за гранню сьогоднішнього дня, і навіть проникнення до сфери «потойбічного життя»”[66].

Dream in the Ukrainian Baroque literature

Summary

In the paper of Valentyna Sobol *Dream in the Ukrainian Baroque literature* the earliest manifestations of conscious convergence of realistic poetry and dreams are shown based on examples of analysis of the old authorship. Such manifestations became real mastery in the works of T. Shevchenko, but go back in their origins much further. The author draws the perspectives

[65] Всесвіт у часи бароко виявився чимось вражаюче великим і незнаним, а людина, як влучно підмітив Паскаль, не хотіла відмовитися від вежі, яка стремить у безкінечність, від існування сталих пунктів опертя. Одним із таких пунктів була класична естетика разом із її концепцією об'єктивно існуючої краси, див. *Barok*..., с. 23.

[66] А. Макаров, *op. cit.*, с.59.

© for this edition by CNS

of analysis of poetics of dream in the Baroque drama (*Voskreseniye mertvykh* by G. Konyski, tragicomedy *Vladimir* by F. Prokopovych), in *Intermediya pro Maksyma, Rytska i Denysa*, in poems-travesties (e.g. *Velykodnyi Son*), in the legend, written by Petro Mohyla (*Pro pustelnyka*). The main accent is put on the unique work of Klymentiy Zinoviyev *Knyha narodnyh remesel, zvychayiv ta pobutu v Ukrajini, pysana Klymentiyem Zinoviyevym, poetom kintsia XVII–pochatku XVIII st*. This fundamental collection was published for the first time in modern Ukrainian in 2009, translated by Oleksandr Shugay. In the paper the *Prypovisti pospolyti* by K. Zinoviyev are analyzed, which were not studied elsewhere.

Keywords: Hell in Baroque, the motif of the dream, laziness, righteousness, sin.

© for this edition by CNS